

Сергій Татаринів

Старообрядці у Донбасі (XVIII – початок XX ст.)

Йдеться про старообрядців Донбасу у XVIII – на початку XX ст. Досліджені нові джерела з історії заселення старообрядцями Бахмутського та Словожаносербського повітів Катеринославської губернії, їх становище, взаємини ієрархів та священників православної церкви.

Ключові слова: старообрядці розкол, секта, молокани, малопути, стефановці

У заселенні Новоросії та Донбасу активну участь брали старообрядці. Перша хвиля прийшла у 1760–1763 рр. зі Стародубщини до околиць Єлизаветграда, друга – у 1772–1773 рр. з Польщі та Молдавії з підтримкою графа П. О. Румянцова (2370 осіб), третя – у 1785–1786 рр. заходом князя Г. О. Потьомкіна, четверта – після 1803 р., як писав А. А. Скальковський, «самых закоснелых изуверов молокан и духоборов»¹.

Старообрядці принесли високу культуру землеробства, «часто за каждый шаг в Степи они должны были вести тяжкую и кровавую борьбу с ногайцами, а чаще с запорожцами... Между ними было много грамотных, в их часовнях сохранились драгоценные рукописи книг святого Писания, ...имеем сведения об учредившейся у них типографии»². Звичайно, що ієрархи Славенсько-Таврійської єпархії зразу ж почали спроби повернути старообрядців на «шлях істини». Першим це почав робити архієпископ Никифор, в миру граф Феотокіс Микола Степанович (1731–1800), який правив єпархією з 6 серпня 1779 р. по 9 вересня 1786 р. Він був греком з о. Корфу. Никифор Феотокіс в Італії вивчав математику, експериментальну фізику і астрономію, прийняв постриг в 1748 р. у Храмі Афона. З 1757 по 1765 рр. викладав в гімназії Корфу. На запрошення молдавського володаря Григорія Гіки був ректором та викладачем гімназії у Яссах. Побував у Палестині та Єгипті. З 1776 р. був призначений ректором Полтавського духовного училища. 16 серпня 1779 р. відбулося освячення Никифора Феотокіса у сан архієпископа. Його резиденцією став Полтавський монастир³. У 1780 р. єпископ Никифор прибув до старообрядців Єлизаветграда. Пропонував їм освятити каплиці, готовий був затвердити обраних ними священників. Вони відмовилися. 16 липня 1780 р. Никифор написав «Послання старообрядцям», де описав початок Розколу у 1660 р. у Сибіру Йосифом Істоміним, вказав на проповідників Якова Летіхіна, київського монаха Мартина, «пророка Аммоса». Феотокіс видав «Ответы на вопросы старообрядцев бахмутских

и астраханских» (Москва, 1800 р.)⁴. З 1792 р. Никифор став настоятелем Московського Даниловського монастиря.

Капітан Генерального Штабу Росії В. Павлович писав у 1860 р. після обстеження Бахмутського та Слов'яносербського повітів, що «старообрядці знаходяться переважно в Слов'яносербському уезді в селеннях Городище, Орехов ... Всего старообрядцев 4 965 душ обоєго пола... Упрямство и закоренелость в прежних правилах и обрядах, составляя отличительный характер каждой из раскольнических сект, служит причиной тому, почему до сих пор, несмотря на все меры правительства, секты эти не приведены к убеждению слиться в одну православную веру. Невежество их обнаруживается везде и во всем, но будучи преследуемы правительством они не могут распространять свои ложные правила на других жителей и только между собой составляют одно тесное неразрывное братство, твердо противящееся введению православия. Молоканы, живущие в Слов'яносербске, составляют одну из самых вредных сект, по своим понятиям и правилам»⁵.

У Катеринославській губернії у 1881 р. мешкало розкольників 7656⁶. Зокрема у Бахмутському повіті у 1882 р. було старообрядців 287 осіб⁷. З'явилися сектанти «хроми»-малапути з 70-х років (не їли м'ясо, не пили горілки, аскети, проводили обряди на таємних зібраннях у кінці сіл, перевдягалися). Населення до них ставилося вороже, були самочинні розправи над сектантами, вирокі сходів, до карного покарання залучено 2 особи.

У 1883 р. чисельність у губернії збільшилася на 237 осіб, в т.ч. мешкало у Бахмутському повіті 207, понад 7 тис. у Слов'яносербському. До православ'я навернуто 8 осіб. Розкольників-старообрядців на металургійному заводі Дж. Юза було до 7 – «особи торгіві, постійно міняють місце проживання, ... сектанти вчили дітей у земських школах, вступають у шлюби»⁸. У 1884 р. у Бахмутському повіті мешкало 185 розкольників – 3-тя чисельність у губернії⁹. Через три роки кількість розкольників у губернії становила 6,9 тис. Губернатор у Звіті царю вказав на «наверненність давньописаним іконам, стародруківаним книгам та обрядам предків розкольників». Прийняли православ'я 70 осіб¹⁰.

Роскольників у 1894 р. у губернії 11,6 тис., збільшення за рік на 3,3 тис. Безпопівців 10,8 тис., малапутів 392. У Бахмутському повіті 26 безпопівців. Залучено до православ'я у губернії 6 малопутів, 33 розкольники. Діяло 30 місіонерських комітетів¹¹.

Чисельність розкольників зменшилася у 1895 р. у губернії на 2208 осіб. Безпопівців у Бахмутському повіті 62, малопутів¹².

Катеринославська єпархія активно боролася зі старообрядцями у Бахмутському та Слов'яносербському повітах. Вихідці з Бахмутського повіту А.Дородніцин, Д.Баженов були активними ієрархами- місіонерами.

Олексій (Дородніцин Амнеподист Якович) народився 2 листопада 1859 р. в сім'ї дячка села Успенське Словяносербського повіту. Найімовірніше, закінчив Бахмутське духовне училище. Середню богословську освіту отримав в Катеринославській Духовній семінарії, а вищу в Московській Духовній Академії, яку закінчив з званням кандидата богослов'я. У 1892–1894 рр. за призначенням єпископа Августина служив помічником доглядача Бахмутського духовного училища¹³.

Дородніцин в 1900 р. написав праці «Хроніка єпархіальної місії», «Про таїнство причащення (досвід опікування протиштундиста)»¹⁴.

У вересні 1901 р. о. Анемподист зайняв місце викладача богослов'я, історії і викривання розколу і місцевих сект в Чернігівській духовній семінарії, саме там була старовірська Стародубщина). 30 травня 1904 р. в Харківському кафедральному соборі була здійснена хіротонія архімандрита Олексія в єпископа Сумського, вікарія Харківської єпархії. Перу Дородніцина належать численні роботи з богослов'я та розколу¹⁵.

12 січня 1899 р. Галіцинський Місіонерський комітет Бахмутського повіту у складі голови священника М. Іваницького, священників Захарія Філіпова, Павла Коробчанського, Миколи Явецького провели диспут с 17 «сектантами» у присутності православних Скотоватого, Орловки, Ново-Бахмутівки, Ново-Ясинуватого. На запитання священників сектанти відповідали незгодою. Агресивно вели себе Яловий та Чухно-«чого ви до нас чіпляєтесь?»¹⁶.

Центр «розколу» за чисельністю та фанатизмом, ворожістю до православної церкви знаходився у с. Городище Словяносербського повіту. Сюди приїжджали видатні начетники К. Перетрухін, московський владика старообрадців єпископ Іоан Картухін. Городищенські розкольники розділилися на 2 ворожі табори та 3 приходи. В Успенському приході Картухін зробив спробу помирити попа Карпа Фатеева та диякона Тихона Глазунцова, перевів останнього у іереї Шуйська. Але він не згодився, хотів прибрати Фатеева. Карпа не пускали до молитовного Дому. Брат Тит Фатеев написав лист. У Покровській церкві правили попи Матвій та його син Карп Григорьєви. Матвій не дозволяв обговорювати мораль попів. Група «окружників» Матвія Смирнова теж претендувала на церкву. Єпископ Михайло прислав попа Петра Потьомкіна. Він був молододою людиною, залучив 250 прихожан, влаштував молитований дім у житловому будинку. Високий, сухий, з палаючими очами, Потьомкін не дозволяв вживання вино і горілку, порушників відлучав. Городищани пили багато, через 2 роки Потьомкін залишив село¹⁷.

Священик с. Городище Сергій Шалкинський 5 вересня 1899 р. провів у приміщенні земської школи бесіду з розкольниками про виправлення церков-

них книжок. Розкольники задавали питання про відношення до реформації, католицизму, до сучасного протестантства¹⁸.

В 1900 р. в с. Луганське була розкрита поліцією секта малопутів. Єпископ Катеринославський Агапіт (Вишневський) повідомив, що «сектанти використовували знаки Общества трезвости»¹⁹.

У 1912 р. в Бахмутському повіті існували так звані «стефановці» – ревнителі благочестя, послідовники монаха Спасо-Єфімівського монастиря у м. Суздаль Стефанія. «Їх ще неможливо назвати сектою...», але по деяким своїм звичаям вони наближаються до такого стану. Необхідна робота православних пастирів, більш уважне до них ставлення у середовищі віруючих. Не дай Бог, якщо «стефановець» побачить священика з цигаркою – тоді усе пропало» – писали «Спархіяльні відомості»²⁰.

На території повіту набув розповсюдження «інститут книгоносіїв». В парафії, уражені сектантством, привозились на місіонерські курси Біблії, брошури, листівки.

- 1 Скальковский А. Хронологическое обозрение истории Новороссийского края (1730–1796). – Т. 1. – Одесса, 1836; П. Шабельский. Историческое описание реки Северного Донца близ Святых гор//Записки Одесского Общества истории и древностей. – Одесса 1846; Пирко В. А. Заселение степной Украины в XVI–XVIII столетиях. – Донецк, 1998; Дадашов О. С., Татаринов С. Й., Тутова Н. О. Нариси етнічної історії Донеччини. – Артемівськ, 2010. – 134 с.
- 2 Военно-статистическое обозрение Российской империи. Екатеринославская губерния. – Т. 11. – Ч. 4. – СПб, 1850. – 245 с.
- 3 Беднов В. Краткое историческое известие о Славенской епархии, ныне именуемой Екатеринославскою, ее архиереях и семинарии // Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии (Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии – ЛЕУАК). – Екатеринослав, 1909. – Вып. 5. – С. 133–156; Беднов В. А. Список иерархов Екатеринославской епархии // Летопись ЕУАК. – Екатеринослав, 1915. – Вып. 10. – С. 330–350.
- 4 Гавриил. Отрывок из повествования о Новороссийском крае. Записки Одесского об-ва истории и древностей.– Т. 3. – Одесса, 1853; Гавриил (Розанов). Продолжение очерка истории о Новороссийском крае. Период с 1787 по 1837-й год. – Тверь: в типографии Губернского Правления, 1857. – 111 с.; Татаринов С. Й., Тутова Н. О. Історія православ'я Донеччини. – Артемівськ, 2010. – 236 с.
- 5 Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального Штаба: Екатеринославская губерния // Составил Генерального Штаба капитан В.Павлович. – Санкт-Петербург: Типография Департамента Генерального Штаба, 1862. – 351 с. – С. 259–264.
- 6 Обзор Екатеринославской губернии за 1881 г. Приложение к нижайшему докладу Е.И.В. – Екатеринослав, 1881. – 70 с.
- 7 Обзор Екатеринославской губернии за 1882 г. Приложение к нижайшему докладу Е.И.В. – Екатеринослав, 1882. – 70 с.
- 8 Обзор Екатеринославской губернии за 1883 г. Приложение к нижайшему докладу Е.И.В. – Екатеринослав, 1883. – 90 с.

- 9 Обзор Екатеринославской губернии за 1884 г. Приложение к нижайшему докладу Е.И.В. – Екатеринослав, 1884. – 110 с.
- 10 Обзор Екатеринославской губернии за 1887 г. Приложение к нижайшему докладу Е.И.В. – Екатеринослав, 1887. – 124 с.
- 11 Обзор Екатеринославской губернии за 1894 г. Приложение к нижайшему докладу Е.И.В. – Екатеринослав, 1894. – 140 с.
- 12 Обзор Екатеринославской губернии за 1895 г. Приложение к нижайшему докладу Е.И.В. – Екатеринослав, 1895. – 170 с.
- 13 Бутовский А. И. Историческая записка о Бахмутском духовном училище за 50 лет. – Бахмут, 1893.
- 14 Покровский И. М. Русские епархии в XVI–XIX вв. Их открытие, состав и пределы. Опыт церковно-исторического, статистического и географического исследования. – Казань: Центральная типография, 1913. – Т. 2. (XVIII-й век). – 892 с.; Ведомость о приходе, расходе и остатке сумм Екатеринославского Миссионерского комитета за 1899 г. // Екатеринославские епархиальные ведомости. – 1900. – № 6. – С. 91–95; Личный состав служащих в духовно-учебных заведениях Екатеринославской епархии на 1900–1901 учебный год. – Екатеринослав, 1900.
- 15 Дородницын А. Я. Шалопутская община. – М., 1891; Дородницын А. Я. Материал для истории религиозно-рационалистического движения на юге России во 2-й половине XIX столетия. – Казань, 1909; Дородницын А. Я. Аскетическое богословие. – Казань, 1911; Дородницын А. Я. Послание к царицынской пастве по поводу лжеучения иеромонаха Илиодора. – Саратов, 1912; Полн. собр. соч. – Т. 1: Ст. богословско-философского и церковно-исторического содержания. – Саратов, 1913; Дородницын А. Я. Антихрист. – М., 1914.
- 16 Сообщение Скотовато-Галицинского Миссионерского Комитета, Бахмутского уезда // Екатеринославские епархиальные ведомости. – 1900. – С. 146–159.
- 17 Татаринов С. Й., Тутова Н. О. Історія православ'я Донеччини. – Артемівськ, 2010. – 240 с.; Татаринов С. Й., Тутова Н. О. Нариси історії самоврядування в Бахмуті і повіті в XVIII–XX століттях. – Артемівськ, 2008.
- 18 Епархиальные известия // Екатеринославские епархиальные ведомости. – 1900. – № 3. – С. 33–42; Екатеринославские епархиальные ведомости. – 1900. – № 7.
- 19 Екатеринославские епархиальные ведомости. – 1900. – № 11–12; Народная газета Бахмутского земства. – Бахмут, 1912. – № 34.
- 20 Народная газета Бахмутского земства. 1912. – № 36.

Summary

Sergei Tatarinov

Old Believers in the Donbass in the 18th– early 20th century

Old Believers in the Donbass in the 18th– early 20th century are studied. New sources of settlement of history and the Old Believers Bakhmut Slavyanoserbks counties Ekaterinoslav province, their position, the attitude of bishops and priests of the Orthodox Church are analyzed.

Keywords: Old Believers, split, sect, Molokans, Malaputy, Stefanovtsy